

Rusų kalba Bialostoko vaivadijoje vartojama keliuose sentikių kaimuose Seinų, Suvalkų ir Augustavo apskrityse. Jų gyventojai čia atsikėlė XVII–XVIII a. iš Pskovo ir Novgorodo krašto dėl religinių persekiojimų. Jie iki šiol išlaikė savo senąją tarmę.

Knygoje pateikiami tos tarmės tekstai iš 4 kaimų ir Augustavo miesto. Manau, mūsų rusistams bus įdomu juos palyginti su Pabalčio respublikose užrašytais rusų senbuvių tekstais.

Z. Zinkevičius

L. Bednarczuk, **Indo-European Parataxis**, Kraków 1971, 168 p.

Nors pastaruoju metu sintaksės teorijos ir metodų klausimai gyvai diskutuojami, tačiau lyginamosios sintaksės darbų, paremtų konkrečia daugelio kalbų medžiaga, pasirodo labai retai. Todėl didelio dėmesio verta lenkų slavisto ir indoeuropeisto L. Bednarczuko studija „Indoeuropiečių parataksė“, kurioje žodžių bei sakinių sujungimo problema sprendžiama su plačia istorine ir tipologine perspektyva. Baltistams ji svarbi ir tuo, kad čia daug kur remiamasi baltų kalbų faktais ir nagrinėjami dalykai, turintys principinę reikšmę šių kalbų istorinei sintaksei.

Apie ide. kalbų parataksę L. Bednarczukas jau yra parašęs visą seriją straipsnių, išspausdintų daugiausia lenkų filologinėje spaudoje¹, ir 1967 m. paskelbęs monografiją „Lenkų kalbos sujungiamieji jungtukai“². Tad naujoji knyga susumuoja daugiau kaip dešimtmetį trukusių autoriaus tyrinėjimų rezultatus.

Iki šiol sudėtinio sakinio sintaksė buvo daugiausia tiriama tik atskirų kalbų ir jų grupių rėmuose. B. Delbrücko „Lyginamojoje ide. kalbų sintaksėje“ parataksėi skirta vos du puslapiai; pavienių pastabų šiuo klausimu terandame ir apžvalginiuose H. Hirto, A. Meillet darbuose. J. Bednarczuko knyga yra pirmas ide. kalbų visumą apimantis sudėtinio

sakinio sandaros tyrinėjimas lyginamuoju metodu. Joje apibendrinami atskirų kalbų analizės rezultatai ir daroma išvadų, reikšmingų tiek storinei kalbotyrai, tiek ir kalbų tipologijai. Žymiai daugiau, negu ankstesniuose darbuose išlyginamosios sintaksės, čia panaudoti baltų, slavų, keltų bei germanų kalbų faktai, nurodant gausią literatūrą. Siekdamas išryškinti sudėtinio sakinio sandaros bei raidos universalijas, greta ide. kalbų faktų autorius pateikia nemaža paralelių iš kitų šeimų kalbų. Apskritai, genetinis požiūris darbe nuosekliai derinamas su tipologiniu.

Knyga susideda iš septynių skyrių. Pirmieji du yra įvadiniai: juose trumpai aptariama ide. kalbų sintaksės tyrinėjimo būklė ir sintaksės ryšiai su stilistika, psichologija, logika, visų pirma atkreipiant dėmesį į tuos dalykus, kurie tiesiogiai siejasi su paratakse: loginių ir kalbinių jungčių santykį, sujungimo ir prijungimo ryšį kalbos mokymosi procese ir pan. Tolesniuose skyriuose nagrinėjama parataksės ir hipotaksės santykis, dėmenų forma bei tvarka, parataksinio komplekso struktūra, jungimo priemonės; paskutiniame skyriuje „Parataksės kilmė“ randame trumpas darbo išvadas.

Laikydamas parataksės ir hipotaksės opoziciją grynai kalbine, nesietina su realybe ar logika (26), autorius iškelia šiuos formalūs jų skirtumus: 1) skirtinga dėmenų struktūra, pasireiškianti veiksmazodžio formų apribojimu šalutiniame dėmenyje; 2) laisva arba fiksuota (paprastai prijungiamajame sakinyje) dėmenų tvarka; 3) prozodinis kontūras, t.y. intonacija; 4) specialių žodžių – jungtukų, įvardžių, dalelių ir pan. – buvimas arba nebuvimas. Universaliausiai skir-

¹BPTJ XXI, 83–92; XXIV, 163–171; XXV, 63–74; RSI XXII, 13–20; XXIV, 25–34; XXVIII, 21–30; ABSI III, 29–32; LP X, 79–90; Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału I. PAN, III 2–3, 139–147 ir kt.

² Polskie spójniki parataktyczne, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1967, 122 p.

tumais laikoma imperatyvo ir interjekcijų nebuvimas prijungiamojo sakinio šalutiniame dėmenyje, galimumas sukeisti sujungiamojo sakinio dėmenis ir ta aplinkybė, kad sujungiamieji jungtukai gali jungti žodžius. Iškelti kriterijai yra neabejotini, tačiau dėl jų hierarchijos galima diskutuoti. Imperatyvo nebuvimą laikyti pirmuoju, universaliausiu hipotaksės požymiu trukdo jau paties autoriaus nurodyti atvejai (27), kur imperatyvas eina šalutiniame dėmenyje; prie jų dar būtų galima pridurti tokius sakinius su prieveikminiais jungiamaisiais žodžiais, kaip lie. *duodavo kur pakliūk* Skd (plg. *vaikščiojau kur pakliūva* Ds), su įvardiniais ar prieveikminiais atliepiamaisiais žodžiais (koreliatais), pvz. *tokis gražumėlis Nemunu plaukti, jog pamačius nors imk ir mirk* (V. Krėvė) ir pan. Autoriaus pateikta medžiaga leidžia manyti, kad hipotaktines konstrukcijas galima atskirti nuo parataktinių pagal du pagrindinius dar A. Peškovskio keltus kriterijus: dėmenų struktūros simetriškumą ir jungiamuosius žodžius (tas aiškiai matyti ir iš p. 109 duotos jungtukų funkcijų lentelės). Parataktinėmis laikytume simetrines konstrukcijas³ su jungtukais, galinčiais jungti žodžius.

Kadangi sujungiamojo sakinio dėmenų sandara priklauso nuo loginių bei semantinių faktorių ir labai įvairuoja, darbe aptariama tik žodžių, vietomis net sudėtinio žodžio dalių forma bei tvarka koordinuojamuose jungtukuose. Iškeliami trys dėmenų tvarką sąlygojantys faktoriai: fonetinis (aukštesnio pakilimo balsis pirmame dėmenyje, lūpinis pradinis priebalsis – antrame), prozodinis (antras dėmuo paprastai ilgesnis) ir semantinis (pirmas dėmuo reikšmingesnis). Šių faktorių veikimas iliustruojamas įvairių kalbų, jų tarpe ir lietuvių, pavyzdžiais; reikia tik pasakyti, kad p. 41 duotas pavyzdys *nuliudims ir gramžumas* antrojo dėmens didesnio ilgumo nerodo; atvirkščiai, A. Schleicheris jį

³ T. y. tokias, kuriose jungtukas nėra kurio nors dėmens dalis ir kurių dėmenis galima sukeisti vietomis.

yra užrašęs net su ilgesne pirmojo dėmens forma: *nuliudims ir gramžumas* Sch 208, žr. dar LKŽ III 514. Diskutuotinas atrodo ir parataksės sąvokos išplėtimas ne tik žodžių junginiams, bet ir onomatopėjinių žodelių samplaikoms (pvz., lie. *šlypu-šlapu*, ang. *thwick-thwack*, vok. *sing-sang* etc.), nes dėl to darosi labai sunku nustatyti bendrus dėsnius. Pavyzdžiui, aukščiau minėti parataksės – hipotaksės skyrimo kriterijai onomatopėjiniam dariniams sunkiai pritaikomi. Įdomūs ekskursai į žodžių darybos ir net morfologijos sritis (pvz., 60–62) daro parataksės sąvoką dar labiau neapibrėžtą, neatribotą nuo koordinacijos; neatsitiktinai autorius niekur ir neduoda jos apibrėžimo.

Sujungiamojo komplekso struktūra knygoje nagrinėjama aptariant svarbiausius nutolimus nuo įprastinio tipo, būtent: pakartojimą, elipsę ir anakoliutus. Autorius išryškina funkcinius kartojamų jungtukų ryšius ir nustato, kad sujungiamąją (paprastai alternatyvinę) funkciją polisindetone gali gauti reliatyviniai, sąlygos ir nuolaidos jungtukai; alternatyvinė funkcija savo ruožtu gali virsti kopuliatyvine. Antra vertus, lyginamieji, rezultatyviniai ir tikslo jungtukai polisindetone nevertojami. Turiningas anakoliutinių konstrukcijų aptarimas; čia ypač pažymėtinas skyrius apie sujungiamųjų jungtukų vartojimą tarp dalyvių ir asmenuojamų veiksmažodžio formų. Infinityvinių konstrukcijų apžvalga (p. 82–84) galėtų būti kiek labiau diferencijuota: mūsų manymu, lot. infinitivus historicus maža ką bendra teturi su s. rusų arba baltarusių k. dvinarių ir vienanarių sakinių junginiais (pvz., s. rus. *жалобникъ солгалъ и того жалобника казнити*), o šie vėl – su tokiais acc. cum participio ir acc. cum infinitivo kontaminacijos atvejais, kaip danų *jeg fandt ham gaaende og drive*. Antra vertus, pravartu būtų nurodyti p. 88–92 minimų prijungiamųjų sakinių su sujungiamaisiais jungtukais funkcinį artimumą atitinkamoms dalyvinėms konstrukcijoms, kurį reikia turėti galvoje, sprendžiant jų genezės klausimą.

Darbo branduolį sudaro parataktinio jungimo būdų bei priemonių apžvalga, apimanti šeštąjį, didžiausią skyrių (p. 95–154). Čia pirmiausia aptariami bejungtukio jungimo tipai įvairiose kalbose (jie išskiriami taip pat, kaip jungtukiniai) ir konstatuojama, kad ide. bendrystės laikotarpiu sakinių bejungtukis jungimas turėjęs būti dažnesnis, negu žodžių. Skirtingai nuo C. Watkinso ir V. Ivanovo, kurie rekonstruoja ide. prokalbei sakinių pradėdantį jungtuką **nu*, autorius mano, kad sakininiai jungtukai atsiradę atskiruose ide. dialektuose, o bendrystės laikotarpiu buvę vartojami tik postpoziciniai žodiniai jungtukai **k^he* (kopuliatyvinis) ir **uē* (alternatyvinis). Jie buvę enklitiškai jungiami prie atskirų žodžių panašiai, kaip priesagos ar galūnės, o polisindetone eidavę po kiekvieno žodžio. Vėliau, atsiradus iš kitų kalbos dalių sakiniams jungtukams, einantiems tarp dėmenų, žodinio tipo postpoziciniai jungtukai sunykę, daugelyje kalbų beveik nepalikdami pėdsakų. Jungtukų tipo pakitimas laikomas dalimi bendresnio ide. sintaksės raidos proceso, kuris vadinamas žodžio konstrukcijų keitimu sakinio konstrukcijomis.

Pagal autoriaus sudarytą klasifikaciją išskiriama 10 ide. jungtukų funkcijų, iš kurių parataktinėmis laikomos 4. Pagrindiniai skyrimo kriterijai (simetriškumas, galėjimas jungti žodžius, galėjimas eiti polisindetone) – aiškūs ir pagrįsti; abejotinas yra kai kurių funkcijų išskyrimas pagal gana atsitiktines arba ad hoc parinktas ypatybes. Pvz., kopuliatyvinė (sudedamoji) ir adversatyvinė (priešpriešinė) funkcijos skiriamos tik pagal polinkio keisti funkciją polisindetone laipsnį; subjunktivo kriterijus įtrauktas tik finalinei, o kompleksiskumo – tik koncesyvinei funkcijai išskirti.

Darbe nustatyti šie svarbiausi ide. jungtukų funkcijų kitimo polinkiai: kopuliatyviniai jungtukai virsta adversatyviniais, rečiau – alternatyviniais, alternatyviniai – adversatyviniais; glaudžiai susiję tarp savęs ir kopuliatyviniai – komparatyviniai (lyginamieji) bei adversatyviniai – koncesyviniai (nuolaidos)

jungtukai. Galima pridurti, kad tokią raidos kryptį patvirtina ir baltų kalbų duomenys, pvz., komparatyvinio jungtuko *kaip... taip (ir)* vartojimas kopuliatyvine funkcija, adversatyvinio jungtuko *bet* etimologiniai ryšiai su kopuliatyviu *bei* ir s. pr. *bha, bhe* 'ir', kompleksiniai jungtukai lie. *nors... bet, nors... o, nors... tačiau*; la. *lai... bet, lai gan... tomēr, lai arī... tomēr* ir pan.

Lyginamajai sintaksei labai svarbi ide. parataktinių jungtukų apžvalga (p. 111–152). Čia visų pirma aptariamos ide. prokalbei priskirtų jungtukų rekonstrukcijos, o paskui pagal funkcijas apžvelgiami jungtukai atskirose kalbų šeimose ir aiškinama jų kilmė. Baltų kalbų duomenys aptarti daugiausia remiantis J. Endzelyno, E. Fraenkeliu, J. Otrębskiu, E. Hermanno, R. Trautmanno ir J. Zubatų darbais. Čia daugiausia minimi senieji vientisiniai jungtukai. Tačiau autoriaus nurodyti semantinės raidos polinkiai galioja ir naujesniems poriniams jungtukams. Pavyzdžiui, kopuliatyviniai jungtukai lie. *tai... tai, la. te... te* yra sudaryti iš įvardinių kamienų panašiai, kaip autoriaus minimi s. sl. *to, s.-ch. te*; kopuliatyvinių jungtukų raidą išrieveiksmių rodo ir lie. *čia... čia, tiek... tiek* (taip pat iš įvardinio kamieno), la. *gan... gan, driz... driz* vartosena sudedamojo sujungimo sakiniuose; adversatyvinės funkcijos jungtukų kilmę iš 'only' reikšmėsrieveiksmių patvirtina ir lie. *tik, tiktai*, sudarantis tipologinę paralelę su 144 p. minimais s. sl. *toliko*, ukr. *лиш*.

Nors baltų ir slavų kalbas autorius jungia į vieną grupę (Balto-Slavonic) ir jų duomenis aptaria drauge, bet patys jungtukai šių kalbų genetinės vienybės nerodo. Etimologiškai susiję jungtukai lie. *o*, sl. *a* būdingi ir indoiraniečiams, lie. *nei*, sl. *ni* – daugeliui ide. kalbų grupių. Visi kiti baltų ir slavų parataktiniai jungtukai yra skirtingos kilmės⁴.

⁴ Baltų ir slavų k. parataktinių jungtukų genetinį skirtumą kitame darbe yra pabrėžęs ir pats autorius, žr. L. Bednarczuk, *Indoeuropejskie podstawy słowiańskiej parataksy*, kn.: *Z polskich studiów slawistycznych*, Warszawa, 1968, 128.

Parataktinių jungtukų apžvalgą apibendrina lentelė (p. 145–150), kurioje ide. kalbų jungtukai sugrupuoti pagal funkcijas, nurodant jų semantinės kilmės tipą, denotacijos pobūdį, pirminę reikšmę ir morfologinę kilmę. Iš lentelės akivaizdžiai išryškėja įvairių kalbos dalių (prieveiksmių, prielinksnių, dalelių, veiksmažodžių) virtimo sujungiamaisiais jungtukais keliai ir semantinės raidos polinkių tapatumas įvairiose kalbose. Juo motyvuojama ta aplinkybė, kad tos pačios ide. šaknys atskirų dialektų savarankiškos raidos laikotarpiais yra gavę vienodas funkcijas, plg. **bhe*, **ʃ* kopuliatyvinę funkciją baltų ir tocharų kalbose, **an* alternatyvinę funkciją baltų ir lotynų kalbose ir pan.

Skirtingai nuo E. Hermanno ir daugelio

kitų tyrinėtojų, teigusių palyginti vėlyvą hipotaksės kilmę, autorius prieina išvada, kad parataksės ir hipotaksės opozicija turinti universalų pobūdį ir siekia tolimus ide. prokalbės laikus. Universaliu laikomas ir parataksei būdingas simetrijos principas, pasireiškiantis dėmenų sukeitimo galimumu.

Jau iš trumpos apžvalgos matyti, kad šiuo darbu žengtas didelis žingsnis į priekį ide. kalbų sakinio sandaros tyrinėjimo srityje. L. Bednarczuko knyga – tai tartum atskiras kol kas dar neparašytos ide. kalbų lyginamosios sintaksės skyrius. Galima tik palinkėti, kad kiti lyginamosios sintaksės klausimai greičiau susilauktų tokių apibendrintų tyrinėjimų.

V. Ambrazas